

Kommentar

Preben Bertelsen

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Sameksistensens grundformer – hvad kan vi lære af chimpanserne?

Ifølge Henrik Høgh-Olesen er der et universelt socialt princip, som kan udtrykkes med fyndordet ”man må give for at få” – en gensidighedsregel som er den basale etik bag enhver samfundsdannelse. Det er en ”offerets grundformel”, som er en af de grundmaksimer, som alle kulturer baserer deres værdi- og moralsystem på (targetartiklen, s. 6). Ifølge target-artiklen er dette princip drevet frem gennem selektionspres (s. 7) Offerets grundformel er/kan være vort artsvæsen iboende (s. 15). Sådanne protoformer kan måske spores i mere eller mindre udviklet form hos vores nærmeste slægtninge, ikke mindst chimpanser og bonoboer (s. 7). Artiklens fremstiller derfor de spændende resultater af de empiriske eksperimenter Høgh-Olesen har foretaget med chimpanser.

Som kommentator vil jeg i denne omgang forholde mig til targetartiklen med følgende to spørgsmål: (a) Hvad er det egentlig vi er på jagt efter, når vi spørger til moralens og socialitetens grundformer? (b) Hvilke konklusioner kan vi drage om os selv og vores moral og socialitet ved at studere vore nærmeste slægtninge i dyreriget?

Hvad er moralens og socialitetens grundformer egentlig for noget?

Fordeling og tilhør/omsorg. Jeg vil starte med en anden kendsgerning end den, Høgh-Olesen tager op i sin target-artikel, nemlig med den kendsgerning, at mennesker er *sameksistente* væsener (og en uddybning af denne opfattelse kan findes i Bertelsen (blandt andet i 2000, samt 2003a og b). Hermed menes, at vi slet ikke kunne leve som *menneskelige* væsener, hvis vi ikke levede på grundlag af sameksistens. Med sameksistens mener jeg ikke bare dette, at vi godt kan lide at være sammen, eller at vi hver især vinder kulturelt og socialt ved at leve i parforhold, familier, indgrupper og samfund og profiterer materielt og økonomisk af kooperativ arbejdsdeling. Vægten ligger på *sameksistens*. Vi kunne slet ikke leve som mennesker, og vi kunne slet ikke *tænke, føle* og have *projekter for* som mennesker, hvis vi ikke eksisterede i fællesskab med hinanden. Bevares, det skal ikke forstås sådan, at vi sidder lårene af hinanden; mange kan endda i korte eller længere tid foretrække aleneheden og stilheden frem for al den sociale muzak, som alt efter gemyt den ene dag kan være en fryd og den anden dag en pestilens. Men selv dér, selv i stilheden og

aleneheden, bærer vi vores menneskelighed med os, sådan som vi har udviklet den på sameksistensens grund.

Sameksistens er en menneskelig *betingelse*. Vi kan ikke være menneskelige uden den. Men den er også en menneskelig *mulighed*. Det er på det grundlag, at vi ikke bare har kunnet løfte psyke, kultur og samfund til, hvad det er i dag, på godt og ondt, og samtidigt har kunnet give disse en næsten uendeligt sprudlende individuel og kulturel variationsbredde.

I overensstemmelse med klassisk moralsk og politisk filosofi skal det påpeges, at sameksistens har to sider. I min terminologi er der tale om to sociale dynamikker, sociodynamikker om man vil, altså måder hvorpå processerne, hvormed vi lever vort sam-eksistente liv, forløber:

- *Fordelingssiden af sameksistensen.* Sam-eksistens drejer sig dels om, at vi opretholder et fælles grundlag for hinanden ved *på grundlag af arbejdsdeling (!)* at fremstille og fordele goder i videste forstand: alt det som dels er nødvendig for livets opretholdelse og dels gør livet værd at leve. Hertil hører ikke bare sund mad og rent vand i tilstrækkelige mængder (som er essentielle mangelvarer for store dele af Jordens befolkning just nu!) og ikke bare veje, lufthavne, hospitaler, kuglegribe og flere par sko, som er gode at have for mange af os, men også kunst, videns og kulturelle diskurser etc.
- *Tilhørs- og omsorgssiden af sameksistensen.* Sameksistens drejer sig også om selve dette at *høre til*, dvs. rent faktisk at være en anerkendt deltager i det menneskelige fællesskab og dels rent faktisk at opleve sig som hørende til. Hørende til i betydningen at være knyttet til nære og kære andre, at være medlem af forskellige indgrupper, at leve i et samfund, ja i det hele taget at bebo den menneskelige verden og være gennemsyret af menneskelighed i hele dens rigdom i stort og småt. Det mest destruktive/traumatiske for det menneskelige selv er at være *sat uden for*. Så er man så *udsat* (i dobbeltbetydningen ”uden for” og ”truet”), som man næsten kan blive (se bl.a. Bertelsen, 1994, kap 5). Endvidere drejer sameksistens sig om *omsorg*: at have projekt menneske for med den anden, dvs. hjælpe den anden til at udvikle sig og at udfolde sig som menneske, at yde hjælp til den svage, at hente den *udsatte* hjem igen etc.

Vi kunne slet ikke eksistere som menneskelige væsener, hvis ikke sameksistensen indeholdt begge sider. Ganske vist kunne vi på fordelingssidens grund alene (måske) hjælpe hinanden med at fremstille og fordele mad og klæder; men vi kunne slet ikke tænke, føle og håbe/ønske/ville noget på en menneskelig måde på dette ensidige grundlag. Kun den klassiske (liberale) økonomis zombier ville kunne leve sådan (ikke engang chimpanser lever på et sådant ensidigt grundlag). Dette overses af *kontrakteoretikere*, der mener, at samfundet bygger på "samfundskontrakter", som om menneskeliv alene var noget, der foregik omme i købmandens baglokale eller på advokatkontoret. I øvrigt kan tilhørs og omsorg slet ikke sættes på kontrakt!

At Høgh-Olesen koncentrerer sig om den ene side, fordelingssiden, er sikkert udtryk for en velvalgt *metodisk* reduktionisme (at koncentrere sig om én ting ad gangen og i det omfang metoderne rækker til) og er ikke nødvendigvis udtryk for en *ontologisk* reduktionisme (at verden kun består af det, som den valgte metode kan identificere). Eller sagt på en anden måde: der er ikke noget i Høgh-Olesens projekt og ensidighed omkring fordelingssiden, der udelukker, at man i andre sammenhænge og i et endeligt syntetiserende arbejde kan medinddrage tilhørs-/omsorgssiden.

Så vidt så godt! Men selv når vi alene kigger på fordelingssiden af menneskelig sameksistens er det ikke bare sådan, at det er quid pro pro princippet der er selve grundformen. Der findes mere eller mindre komplekse quid pro pro versioner: Den simpelt symmetriske, hvor individerne X og Y udveksler ækvivalenter, og den komplekse symmetriske hvor en flerhed af individer tilsammen udveksler ækvivalenter, men på den måde, at selv om X giver til Y, så giver Y ikke nødvendigvis til X men måske til Z. Og der findes *genuin* gavegivning, som er en helt anden fordelingstype, hvor det netop ikke fordres at gavegiveren nogensinde får en ækvivalent tilbage. At øhøje quid pro pro til grundformen for fordeling er derfor ikke korrekt. Den er kun en blandt flere versioner, og den kommer i øvrigt i sig selv i flere udgaver. Derfor kan den efter min mening ikke være den *enhed*, vi skal gå ud fra, når vi søger efter moralens og socialitetens grundformer. Selv ikke når vi metodisk reduktionistisk indskrænker os til kun at se på fordelingssiden af sameksistensens kendsgerning.

Hvad er det egentlig chimpanserne viser os? I Høgh-Olesens studier forekommer det mig ikke helt klart, hvad det egentlig er chimpanserne udviser/mestrer mht. fordeling. For mig ser det egentlig ud til, at de slet ikke er ret gode til *fordeling* overhovedet! Det ser da mest af alt ud til, at når en chimpanse først har fået fat i et gode (mad) og har fået manifesteret det som *sit*, og når roen i flokken (på tilhørs-/omsorgssiden) har sænket sig omkring denne kendsgerning, så holder denne chimpanse simpelthen fast i dette og afhænder *ikke* noget som helst. Jo, den fodrer sine unger, og den slipper måske, og i al fald kun meget modvilligt, et par slatter, når en anden tigger insisterende nok (om ikke for andet, så for at få ro). Men kan det virkelig tages som udtryk for *fordeling* i menneskelig moralsk og socialpolitisk forstand? Når egentlig *arbejdsdeling* som fordelingsgrundlag end ikke eksisterer i denne arts hovedsamvirke (bortset fra i hannernes jagtteknik)? Når en abeunge løber ned og hente vand fra hanen, holder det i sin mund, og derefter kravler op til sin mor og lader vandet løbe ind i

hendes mund, er der så virkelig (a) tale om et gode, som abungen har *tilegnet* sig, og som den (b) *fordeler* til sin mor efter et quid pro pro princip? Eller er det en *genuin* gave? Eller har det måske end ikke noget med fordeling at gøre, fordi ungen bare er i gang med en eller anden form for mestringsleg ("jubii, jeg mestrer at transportere vand"). Er dette at give efter for tiggeri eller at fordre sine unger eller sine mødre udtryk for *fordeling*? Eller er det snarere udtryk for noget helt andet, nemlig en tilhørs-/omsorgsdynamik?

Noget af det, som for mig at se står mest klart og mest overbevisende frem, er derimod Høgh-Olesens understregning af, at *magt ikke er lig ret*, og at *ejendomsretten* (stort set) respekteres i chimpanseflokken. Det er et meget vigtigt fund mht. at forstå de politiske kendsgerninger. Men i sig selv siger det jo ikke noget om *fordeling*¹.

Grundformer – konstitution og/eller selvorganisering? Så er der det der med grundformer. Hvad er det egentlig for noget? Skal det forstås essentialistisk? Som genotyper der sætter sig igennem på uvilkårlig vis? Jeg mener, at vi må skelne mellem formerne som nedefra-og-op *konstituerede* og som oppefra-og-ned *organiserende* (og begrundelsen herfor kan man læse om i bla. Bertelsen, 2000). Set nedefra-og-op fremstår en grundform som en *rammebetingelse* for, hvordan moral og socialitet overhovedet kan findes i verden samt realiseres af/i handlinger og interaktioner mennesker (og chimpanser) imellem. Betingelser udenfor hvilke socialitet og menneskelighed ikke kan findes. Oppefra-og-ned kan vi – har jeg argumenteret for – på selvorganiserende vis på baggrund af refleksioner og valg, realisere vore konstitutive grundformer på snart den ene snart den anden måde. Set oppefra-og-ned fremstår grundformer som *muligheder* på grundlag af hvilket, vi kan forme det menneskelige liv kulturelt og socialt set og vores personlighed psykologisk set.

Selvorganiseringen er ikke deterministisk. Den virker ikke med mekanikkens usvigelige sikkerhed. Selvorganisering er i den forstand "skrøbelig", fordi den ikke bare *får os til* at handle på bestemte uvilkårlige måder. Vore handlinger er ikke noget, der bare kommer automatisk til os, men noget vi selv *præsterer*. Det er op til os selv, hvordan vi vil handle i en given situation. Det er også op til os selv, om vi præsterende vil organisere vore handlinger således, at de dybest set er rettet mod/af den moralske grundkendsgerning om menneskelig sameksistens, eller om vi vil bryde med den på umoralsk, asocial eller ondsindig vis. Dette, at det er op til os selv at præstere, at vore handlinger og forholdemåder baserer sig på den fundamentale kendsgerning om sameksistens har jeg foreslået, at vi fastholder med begrebet *binding* (Bertelsen 2003a og b). Den særligt menneskelige handling er – uanset dens overfladiske og umiddelbare ærinde og mål – dybest set præget af en *binding til sameksistensens grundkendsgerning*. At vi er *forbundet* med omgivelserne, er uomgængeligt – det er et naturfaktum. Forbundetheden til verden som sådan er vi *stedt i*, det er ikke op til os at vælge til eller fra. Men *bindingen* til det rette og gode er skrøbelig, fordi den skal *præsteres*

¹ Derimod vil jeg tro der er meget mere at hente hos chimpanserne på tilhørs-/omsorgssiden af sameksistensen. Det har jeg argumenteret for i Bertelsen 2000, kapitel 3.

– og båndene til den menneskelige sameksistens kan brydes. Endog med velberådt hu på den mest grusomme og/eller ondskabsfulde vis.

I det lys bliver det – i al fald for den tankegang jeg repræsenterer her – vigtigt at skelne mellem den *konstituerende forbundetheds grundformer* og den *selvorganiserende præstere bindings grundformer*. En sådan præcisering foretager Høgh-Olesen ikke. Måske fordi han mener, at der ikke er noget (arts-)væsentligt at hente i vores evne til selvorganisering? og måske fordi han mener, at menneskelig selvorganiserende frihed i bedste fald kan være at finde i indsigten i nødvendigheden: dvs. indsigt i konstituerende/determinerende grundformer, som sætter (eller gennemtrænger) *al* dagsorden?

Hvad kan vi egentlig lære af chimpanser, bonoboer og andre dyr?

Hvordan skal vi forestille os det gode og sociale bliver til?

Når individer, hvad enten det nu er elefanter, løver, chimpanser eller mennesker, virker sammen og er afhængige af at virke sammen, så *opstår* der noget nyt i verden (modsat noget der altid allerede givet som evige platoniske ideer). Så opstår der sociale dynamikker eller sociodynamikker, som er de dynamiske principper, efter hvilke samlevende individer kan og ikke kan virke og leve sammen. På den ene side findes sådanne sociodynamikker ikke inden i hovederne (eller where ever) på individerne, men *imellem* individerne, som mulige og rammebetingende måder, de kan virke sammen på. På den anden side findes disse sociodynamikker heller ikke bare i sig selv, men kun som dynamiske principper i de sociale systemer af adfærdsformer, der udspiller sig individerne imellem. For menneskenes vedkommende kan sociodynamikkerne derudover findes indfældet som handlingsanvisende betydninger i vores kulturelle artefakter, tekniske redskaber, sociale institutioner og (sproglige) diskurser og praktikker.

Hos samlevende og samvirkende dyr *realiseres* der sociale systemer, der har en egen eksistens med egne sociodynamiske principper. Opretholdes/overholdes disse sociodynamiske principper ikke, bryder det sociale system ganske enkelt sammen (eller ændrer sig/udvikler sig). Dyr, der er afhængige af sådanne sociale systemer, må derfor udvise adfærd, der er *afstemt* med disse systemers/dynamikkens kendsgerninger. De kan ikke bare følge egne individuelle/vilkårlige og uafstemte tilbøjeligheder.

Hvilke sociodynamiske principper, der opstår, er selvfølgelig afhængig af den art og de individer, der *kan* realisere dem – afhængig dels af deres kapaciteter og dels deres egne tilskyndelser og motiver, eller blot: artens/individets egendynamik. Det er klart, at hvis der findes sociodynamikker, der kun kan opstå i og med, at de realiseres med sproghandlinger, så vil ikkesprogbrugende arter ikke kunne realisere dem.

Her kommer princippet om *co-evolution* ind i billedet. Den komplekse enhed, der består af en arts egendynamik og dets sociale systems egendynamik, kan selvorganiserende løfte sig evolutionært op: Sociodynamiske principper af en bestemt

slags fordrer og muliggør artens egendynamiske udvikling (fylogenetisk og ontogenetisk) – omvendt fordrer og muliggør en arts egendynamik og kapacitet udvikling af dets sociale system og de sociodynamikker, der dermed realiseres.

På den baggrund bliver det klart, at vi skal skelne mellem to billeder af, hvordan vi kan undersøge moral og socialitet evolutionspsykologisk og kulturhistorisk.

Det første billede viser, at individerne udvikler et genetisk reguleret socialt register eller socialt adfærdsrepertoire. Høgh-Olesen taler om, at grundformerne er vores artsvæsen iboende. Det er ikke helt klart, hvad han mener med artsvæsen; om det f.eks. er et system af genetiske koder, genotyper eller om det er realiserede tilværelsesformer og menneskelige praktikker indlejret i kulturhistorisk opståede institutioner. Men ud fra hele den måde, hvorpå evolutionstænkningen er grebet an i target-artiklen, gætter jeg på, at Høgh-Olesen mener, at artsvæsenet må bestå af genetisk indlejrede grundformer. Moralitetens og socialitetens grundformer ligger i individerne som genotyper. I dette billede gør vi (eller en anden arts individer) det gode og prosociale, *fordi* det ligger i vore genotyper. Det gode og sociale er noget vi gør af egen indre tilskyndelse/motivation. Hvad der er godt og socialt at gøre er derfor i dette billede også alene defineret ved vores tilskyndelser og motivation. For en anden art vil noget andet være godt og prosocialt at gøre. I dette billede bliver det gode og prosociale *artsrelativt* (selv hvis/når det viser sig, at chimpanser og mennesker deler grundformer).

Alternativt har vi et billede, der viser, hvordan arten gennem sin evolutionshistorie møjsommeligt/langsommeligt co-evolutionært er i stand til at realisere stadig mere avancerede sociodynamikker, indtil arten (indtil videre) støder på grænser for sin egendynamiske og kapacitære udvikling og dermed ikke kan realisere flere sociodynamiske principper. I dette billede er det gode og det sociale netop *ikke* bestemt ved artens egendynamiske tilskyndelser og kapaciteter af biologisk og psykologisk art. Det gode og sociale ligger som *arts- og individafhængige* sociodynamiske kendsgerninger om *hvordan et hvilket som helst* socialt system kan og ikke kan fungere/eksistere. I hvilket omfang dette gode og sociale så realiseres afhænger af arten og dens potentialer som co-evolutionær medspiller. Hver art løfter sin flig af de moralske og sociodynamiske muligheder. Hvilke flige, de kan løfte, er genetisk (og for os tillige kulturhistorisk) bestemt; hvad der er "under fligen" er derimod ganske uafhængig af artens virksomhed, kapaciteter og egendynamikker.

Det er slet ikke ligegyldigt, om man arbejder inden for den ene eller andet billede. Det er ikke ligegyldigt, om det gode og sociale forstås som noget, der varierer fra art til art alt efter egendynamiske tilbøjeligheder, og som defineres ved artens og individernes *indre psykologiske tilskyndelser*. Eller om det gode og sociale forstås som noget, der har sin egen logik og dynamik uafhængig af os (men ikke realiseret uafhængig af os), og som derfor er kendsgerninger, vi har at rette os efter, hvad enten vore egne tilskyndelser er for eller imod. Det skar i øvrigt allerede Kant ud i pap for os, og det må man anerkende ham for, hvad man så ellers mener om hans moral-filosofi.

Hvad kan vi så lære af chimpansestudier? Observationerne af hvad chimpanser og andre dyr *gør*, står jo klart frem i den række af eksperimenter, der præsenteres i target-artiklen og beslægtet litteratur. Spørgsmålet er, hvad kan vi lære af dette om dem og os? Og om moral og socialitet *som sådan*.

Med chimpanserne ser vi en art, der på egen vis og med egne co-evolutinære kapaciteter og dynamikker *realiserer* nogle af sociodynamikkerne i ret så primitiv form. Sociodynamikker som er moralens og socialitetens byggestene eller dynamiske elementer, og som eksisterer som *uafhængige* betingelser for flokke af individer, der lever sammen. Uafhængige i deres egenart, men som sagt afhængig af, at de bliver realiseret i individernes praktikker.

Hvad vi rent faktisk *kan* lære af chimpanserne er, hvordan en art forskellig fra os forsøger at realisere bestemte sociodynamiske sider ved moralen og socialiteten. Vi kan lære noget om, hvordan denne art co-evolutionært realiserer *sit hjørne* af de mulige sociodynamikker og dermed lader dem komme til realiseret eksistens. Men dermed har vi ikke nødvendigvis bestemt de mest elementære grundformer, ontologisk set. Vi har kun set under den flig som chimpanser nu en gang løfter. Alle er vi pattedyr, og alle kredser vi med hver vore co-evolutionære kapaciteter og egendynamiske tilbøjeligheder om både de samme og hver vores sociodynamiske betingelser.

Hvad vi imidlertid ifølge den tankegang, der er præsenteret i denne kommentar, *ikke uden videre* ser, er (1) at disse artsrealiserede sociodynamikker skulle være identisk med artens/individernes kapaciteter og tilbøjeligheder, eller (2) at de realiserede dynamikker hos chimpanserne nødvendigvis også er absolutte grundformer for andre arter. Hvad chimpanserne er i stand til og har tilbøjelighed til at realisere må ikke forveksles med moralens og socialitetens ontologiske egenart som sådan. De egentlige grundformer – sådan som de er givet som betingelser for, hvad en art uanset dens egne kapaciteter og dynamikker kan/ikke kan realisere – finder vi først, når vi foretager en rent ontologisk analyse af moraliteten og socialiteten.

Et "bør" forudsætter et "kan". Hvad vi kan lære af chimpanser og andre dyrestudier er, hvordan sociodynamikkens realiseres fylogenetisk via artens udvikling og ontogenetisk via individernes læring og udvikling. Ikke mindst kan vi lære noget om, hvordan artens egne kapaciteter og dynamikker sætter rammebetingelserne for, hvad de overhovedet *kan*. Dette er jo nok så vigtigt! Et *bør* forudsætter nemlig som bekendt altid et *kan*. Det ville jo være komplet meningsløst og urimeligt at fordre fordelings- og tilhørs-/omsorgsformer af chimpanserne, som de slet ikke *kan* realisere. Og i det hele taget er det kun meningsfyldt at fordre et "bør" over for den, der *kan* reflektere over alternative handlemuligheder, og som *kunne* have handlet anderledes; og som endvidere *kunne* have valgt ud fra indsigt i moralens og socialitetens kendsgerninger uafhængig af *egne* tilskyndelser.

Så ud over at lære noget om sociodynamikkens egenart ud fra den flig chimpanserne er i stand til at løfte, så lærer vi også noget om artsbegrænsning: hvilken rolle arten i det hele taget er i stand til at *kunne* spille co-evolutionært. Og nu bliver det lige pludselig også rigtig interessant for os! I hvilket

omfang er vi underlagt vor egen arts "kan"? I hvilket omfang er den moral og den socialitet, som vi som mennesker har realiseret, givet ved de mulighedsbetingelser, som sættes af vore artsspecifikke kapaciteter og dynamiske tilbøjeligheder? Langt er vi kommet, og i høj grad forventer vi af hinanden, at vi i moralske og sociale anliggender bør kunne sætte os ud over vore egne interesser og personlige tilbøjeligheder. Men med hvor mange frihedsgrader kan vi realisere sociodynamikker og moralske grundformer, som *ikke* er udtryk for konstitutionelle *artsspecifikke* kapaciteter og dynamiske tilbøjeligheder, men for vores frihed til at udvikle nye praktikker? Det er et gammelt spørgsmål, der dukker op igen og igen. Men et er sikkert: vi bliver ikke klogere på det spørgsmål med mindre, vi forstår det særligt menneskelige ved os som art. Og spørgsmålet om artsspecifikke dynamiske tilbøjeligheder, kapaciteter og praktiske realiseringsveier – men ikke sociodynamikkernes ontologiske egenart – er netop også, hvad vi *psykologisk* kan få belyst gennem chimpansestudier.

Grundformerne – igen. Når vi altså taler grundformer mht. moral og socialitet skal vi, så vidt jeg kan se, gøre opmærksom på, om vi mener:

- *Elementære sociodynamikker* ontologisk set, som vi kun ser tendentiøse hjørner af via de forskellige arters realiserende praktikker.
- *Faktiske realiserede praktikker/tilværelsesformer* som bliver fastholdt i faktiske adfærdsformer eller (for vores vedkommende) i artefakters, institutioners og praktikkers handlingsanvisende betydninger
- *Artsspecifikke kapaciteter og dynamiske tilbøjeligheder* til (a) at frembringe praktikker og (b) ontogenetisk i stigende grad at knytte an til i flokken eller kulturen allerede givne praktikker. For menneskers vedkommende endvidere, om vi mener grundformer forstået nedefra-og-op som vore *konstituerende kapaciteter og dynamiske tilbøjeligheder* og oppefra-og-ned som vore *selvorganiserende bindingsintentioner*.

Referencer

- Bertelsen, P (1994): *Tilværelsesprojektet. Det menneskelige niveauet belyst i den terapeutiske proces*. Dansk psykologisk Forlag, København
- Bertelsen, P (2000): *Antropologisk Psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. Frydenlund Grafisk, København
- Bertelsen, P (2003a): Moral, Psykologi og den antropologiske grundmodel. *Bulletin fra Forum For Antropologisk Psykologi*, nr. 12, s6 – 146)
- Bertelsen, P (2003b): Ondskaben og Psykologien – ondskaben som intention. *Psyke & Logos* (1), s299 - 333